

Alina-Daniela BÎZGĂ*

**EGIPTUL ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI
AMENOPHIS AL IV-LEA AKHENATON**

Egypt in the time of Akhenaten

Abstract:

Simple minded fool, mad man or a visionary of his time? Pharaoh Akhenaten managed in his relatively short reign of only 17 years as sole ruler of the New Kingdom of Egypt to change the entire religious outline of the Egyptian people. He is well known for abandoning the traditional Egyptian polytheism and introducing worship centered on the Aten. Not only did he start the first counter-religion in history but surpassed his contemporaries through his entirely different vision on religion, art and life itself. The heretic king, as some historians may call him, tried to transfigure a society unwilling to leave behind old traditions. In consequence, the cartouches of the heretical 18th dynasty pharaoh were mutilated by his successors. As an Egyptian, pharaoh and powerful god, the actions that took part after his death would have been perceived as a curse, a damnation of the pharaohs soul and the impossibility for him to ascend to heaven and take his place among the gods. The Amarna period, as the reign of Akhenaten has come to be known by historians has become one of the most enigmatic and intriguing periods in Egyptian history and has managed to puzzle historians and researchers until this day.

Keywords: Amarna, Akhenaten, New Kingdom, Aten, heretic pharaoh

*

Sucesiunea la tron

Asemenea bunicului său Tuthmosis al IV-lea, prințul Amenophis a ajuns moștenitorul tronului Egiptului în urma decesului fratelui său mai mare, prințul Tuthmosis. În contrast cu multiplele înfățișări ale fraților și surorii lui, absența lui Amenophis de pe monumentele tatălui său creează mari semne de întrebare. Este posibil însă ca acest lucru să se fi întâmplat datorită unei boli congenitale care își lăsase amprenta asupra aspectului fizic al tânărului prinț. Singura mențiune sigură despre acesta a fost descoperită pe un capac al unui vas pentru vin de la Malkata unde numele său apare alături de expresia “fiul regelui”. Se pare că tânărul prinț s-a căsătorit cu Nefertiti, fata unui nobil pe nume Ay, care mai târziu avea să fie cunoscut

drept „Socrul Regelui”¹. La scurt timp după acest eveniment, tatăl acestuia a murit în timpul celui de-al 36-lea an al domniei.

Una dintre primele reprezentări ale lui Nefertiti provine din mormântul vizirului Ramose de la Teba. Putem observa aici o femeie zveltă, ce purta o mantie de pânză lungă, plisată cu mâneci. De asemenea purta și un *uraeus* alături de o perucă în stil nubian cu tunsoare scurtă și ondulată care lăsa ceafa descoperită. Acest stil de perucă avea să fie rezervat de acum înainte femeilor apropiate regelui. Nefertiti mai este înfățișată de asemenea purtând *uraeus*-ul dublu însoțit adesea de un disc solar și coarne de vacă, evitând să poarte parura în formă de vultur, care, datorită legăturii cu zeița Mut, soția lui Amon ar fi putut să nu fie acceptabilă în noul climat religios adoptat de soțul ei². În cele din urmă, Nefertiti își va concepe o coroană proprie, unică în istoria Egiptului, în formă de coif, înalt, albastru, cu marginile drepte și partea superioară plată, a cărui culoare amintește de coroana purtată de regi în timp de război și a cărui formă amintește de coroana cu lăstari purtată de zeița solară Tefnut³.

La finalul festivalului *hbśd* în anul 30 al domniei, Amenhotep al III-lea s-a proclamat drept zeul Amon în viață. Din acest moment faraonul devine însuși zeul-soare, Creatorul cerului și al pământului reîncarnat în trup omenesc și venerat zilnic în cele mai grandioase temple. Fundația ideologică a domniei faraonului era bazată pe relația acestuia cu zeitatea orașului Teba. Amon sau Cel Ascuns a devenit principala zeitate a panteonului egiptean datorită dinastiei ce a reunificat Egiptul în perioada regatului de Mijloc. Această zeitate este cel mai des asociată însă cu politica națională și imperială a faraonului. Descoperiri recente, evidențiază că puterea lui Amon în epoca predecesoare lui Amenophis al IV-lea era strâns legată de legitimitatea regală. Nașterea divină a regelui, exprimată tradițional prin identificarea cu zeul-șoim Horus și statutul acestuia de Fiul zeului Re este înlocuit cu titlul de Fiul al lui Amon⁴. Noua identitate deși nu le excludea pe cele din urmă, îi făcea pe cei doi interdependenți într-un mod extrem de public deoarece a avut loc în timpul Festivalului Opet, unul din cele mai importante sărbători ale Tebei.

Fiul acestuia, Amenophis al IV-lea, care a primit numele *nśw-bit* Neferkheperura („Splendide sunt Manifestările lui Ra”) se pare că a fost profund impresionat de atribuțiile și pretențiile religioase ale tatălui său. Putem deduce astfel că educația pe care a primit-o tânărul prinț a avut loc la Heliopolis, centrul de cult al zeului-soare. Scrisorile primite de la prinții asiatici Tushratta (Mitanni) și Shuppiluliumash (Hatti) demonstrează faptul că Amenophis IV a fost recunoscut și acceptat de aceștia drept noul faraon al

* Masterandă anul I, *Spațiul românesc între Orient și Occident*.

¹ A. Weigall, *The life and times of Akhnaton*, Londra, 1923, p. 48.

² C. Aldred, *Akhenaten king of Egypt*, New York, 1991, p. 223.

³ J. Tyldesley, *Cronica Reginelor Egiptului, de la primele dinastii la moartea Cleopatrei*, București, 2006, p. 126.

⁴ W. J. Murnane, *Texts from the Amarna period in Egypt*, Georgia, 1995, p. 2.

Egiptului. Problema care rămâne însă este dacă fiul lui Amenophis al III-lea a fost recunoscut de către egipteni drept co-regent până la ascensiunea la tron. Această chestiune a fost dezbătută de-a lungul timpului de foarte mulți istorici, ipotezele formulate fiind împărțite. O parte a cercetătorilor în domeniu mențin ideea că nu a existat nici o co-regență între fiu și tată, Amenophis al IV-lea domnind după moartea tatălui său timp de 17 ani. Există însă și istorici ce susțin contrariul, în urma interpretării unor surse ambigue încercând să demonstreze că a existat o co-regență între cei doi ce s-a întins pe o perioadă de aproximativ 11 ani⁵. În primii ani ai domniei, Amenofis IV părea să respecte tradițiile adânc înrădăcinate de aproape un mileniu în casa regală însă faraonul dezvăluie câteva elemente ale devotamentului său personal către zeul soare. Religia solară a reprezentat un aspect important al religiei egiptene, dar în timpul dinastiei a XVIII-a devine extrem de semnificativă⁶.

La scurt timp după ce a ajuns faraon, Amenofis IV inițiat o serie de reforme religioase care aparent predicau asupra realității obiective a originii divine pe care o avea predecesorul său. Aceste reforme aveau să zguduie din temelii Egiptul și nu în ultimul rând au dus la decăderea casei regale și sfârșitul dinastiei a XVIII-lea⁷. În momentul în care Amenophis al IV-lea a devenit rege (cca 1358 a. Chr.), Egiptul se afla în epoca sa de aur. De la regatul divizat de acum trei secole condus de prinții asiatici a renăscut un stat puternic și independent. O administrație centrală controla nu numai resursele Egiptului ci și pe cele ale statelor ce nu cu foarte mult timp în urmă se aflau dincolo de frontierele celor Două Ținuturi.

Erezia și cultul lui Aton

Cuvântul „aton” sau *itn* în egipteană datează încă din perioada Vechiului Regat și a fost folosit pentru a defini un obiect rotund sau un disc și nu în ultimul rând luna și în special soarele. Cele mai vechi reprezentări ale lui Aton datează încă din perioada lui Amenofis II, și se află pe un monument de la Giza în care zeul este înfățișat asemeni unui disc solar înaripat ce ține cartușul regal al faraonului⁸. Inițial, Aton a fost văzut și perceput ca vehiculul cu ajutorul căruia zeul-soare se deplasa pe cer, dar în perioada Regatului de Mijloc acestuia îi sunt atribuite caracteristicile unei zeități de sine stătătoare. Odată cu perioada Nouului Regat și începând cu domnia reginei Hatshepsut, Aton primește și caracteristica de zeu Creator: „Cel care a creat totul, a modelat pământul, și-a finalizat creația”⁹. Astfel, în

⁵ C. Aldred, *Egypt: The Amarna Period & the End of the Eighteenth Dynasty* în *Cambridge Ancient History*, vol. II.2 - *Middle East & Aegean Region*, Cambridge, 2008, p. 49.

⁶ D.P. Silverman, *Akhenaten and Tutankhamun: revolution and restoration*, Philadelphia, 2008, p. 15.

⁷ *Ibidem*, p. 50.

⁸ G. Hart, *Egyptian Gods and Goddesses*, New York, 2005, p. 36.

⁹ D.B. Redford, *Akhenaten, the heretic king*, New Jersey, 1987, p. 112.

perioada domniei lui Amenophis al III-lea cu siguranță nu ne mai putem referi la Aton drept un mijloc de deplasare al zeului. El devine zeitatea supremă ce întruchipează în persoana lui toate zeitățile Egiptului.

Acest cult a fost întemeiat ca o reacție împotriva cultului lui Amon-Re și a creșterii puterii politice și economice a sacerdotului acestui zeu. Deși primise puterea sa de la însuși Amon-Re, Amenophis IV admite odată cu urcarea la tron că de acum înainte el și casa sa vor adora un singur zeu și anume zeul soarelui Aton, cerându-le în același timp tuturor compatrioților săi să facă același lucru. În cadrul festivalului jubileului regal din anul 3 al domniei faraonului, acesta din urmă îl include doar pe Aton în cadrul festivităților. Aton era înfățișat asemenea unui disc solar ale cărui raze protectoare se terminau cu mâini ce țineau un *ankh*¹⁰ și era accesibil doar faraonului, neexistând motiv pentru existența unei preoțimi intermediare¹¹. O caracteristică religioasă ce apare pe durata întregii dinastii a XVIII-a o reprezintă preponderența influenței cultului solar, în al cărui centru, la Heliopolis se afla marea preoțime. Aceste personaje au reinterpretat și revizuit radical întreaga doctrină, probabil odată cu infiltrarea unor idei ale altor culte solare importate din Asia încă din perioada hyksoșilor.

Schimbările pot fi observate nu numai în solarizarea vechilor culte prin adăugarea numelui zeului suprem Re la numele zeității locale ci și în mormintele regale de la Teba unde, textele piramidelor folosite în perioada Regatului Vechi și Mijlociu au fost înlocuite cu extracte din lucrările sacre „Litanie Soarelui” și „Cartea Porților”. În aceste scrieri un nou interes este dezvăluit printr-un monoteism sincretic al credințelor antichității. Aici, Re devine unicul zeu făurit întru eternitate. Numele său este invocat în Litanie: sub cele 57 de nume care reprezintă corpurile sale, iar aceste corpuri îi reprezintă pe ceilalți zei. Este slăvit asemeni unicului zeu care și-a creat o miriadă din trântu-l: „ceilalți zei luând ființă datorită lui”. Este de asemenea invocat sub o formă „activă” atunci când capătă însușirea discului său solar. Acest disc, sau Aten, care luminează atât lumea viilor cât și pe cea a morților, devine un element constant în transformările zeului suprem Re al cărui urmaș pe pământ este însuși faraonul.

Cultul solar introdus de către Akhenaton, pe care mulți cercetători îl consideră o religie revoluționară, se deosebea de aceste noi doctrine ale cultului zeului Re printr-o simplă nuanță. Accentul este pus de această dată pe Aton, manifestarea vizibilă a lui Re.

Undeva în timpul anului 5 al domniei, Amenophis IV îl promovează pe Aton ca zeitate oficială a statului egiptean, iar cele 2000 de zeitățienerate pe întreg teritoriul sunt interzise. Reforma faraonului nu se oprește aici, el dispune ca numele tuturor celorlalți zei să fie șterse de pe inscripțiile publice. În templul lui Amon din Luxor pot fi observate și astăzi urmele acestei dispoziții. De asemenea în mormântul vizirului Ramoses din afara

¹⁰ Hieroglifă egipteană, simbol al vieții lungi. Faraonii primeau o amuletă în formă de Ankh la naștere.

¹¹ P.A. Clayton, *Cronica faraonilor*, București, 1994, p. 122.

Luxorului, dar și în alte locuri a fost șters chiar și cuvântul *netjeru*, echivalentul cuvântului zei. Un lucru foarte interesant de remarcat este faptul că până și vechiul cult mortuar al lui Osiris care a cunoscut o incredibilă dezvoltare începând cu Regatul Vechi a fost înlăturat, zeul-soare împreună cu a sa incarnare, faraonul, urmau să aibă grijă de cei trecuți în neființă. Noua escatologie poate fi observată în schimbările tradițiilor funerare și înlăturarea vechiului preot *setem* din scenele ultimelor drepturi Osiriene de dinaintea îngropării¹².

Regele devine suveranul pontif al acestei noi religii. El este preotul suprem, având cea mai înaltă funcție ecleziastică. El singur cunoaște, interpretează și transmite doctrina unui zeu intangibil, invizibil dar omniprezent, “tată și mamă ai omenirii”. Rolul lui Nefertiti în noua religie este mult evoluat statutului pe care l-a avut regina Ty. Statutul divin al membrilor familiei regale, anterior rezervat morților, devine din acest moment o realitate. Zeul asexuat Aton trebuia slăvit atât prin ritualuri efectuate de bărbați cât și femei, iar Nefertiti în calitate de soție a faraonului trebuia să servească drept emblemă a fertilității divine¹³. Monoteismul pe care Akhenaton îl proclamă se diferențiază de henoteismul promovat anterior, credința în existența unei zeități supreme este înlocuită de un zeu unic și omnipotent al cărui profet era însuși faraonul¹⁴.

În mormântul lui Ay, marele demnitar al faraonului a fost descoperită cea mai o spectaculoasă compoziție intitulată Imnul lui Aton scris însuși de Akhenaton.

*Cât de frumoase-ți sunt zorile pe bolta cereasca
O Aton care ești, dătătorule de viață
Când te ivești la răsărit
Umpli universul cu frumusețea ta.
Ești frumos, măreț, strălucitor, acolo sus, în înaltul cerului,
Razele tale îmbrățișează pământul și toate câte le-ai zămislit,
Tu ești Ra și toți îți sunt supuși;
Dragostea ta-I unește pe toți.
Deși ești departe, razele tale sunt pe pământ;
Deși ești acolo sus, urmele pașilor tăi sunt lumina zilei.
Când te odihnești în zare, la apus,
Pământul se cufundă în beznă, parcă-i mort;
Oamenii dorm în odăile lor,
Își acoperă capul,
Si narile încetează să-l mai slujească,
Nimeni nu-și mai vede vecinul,
Poți să le iei și perna de sub cap,
Fără ca ei să aibă habar.*

¹² Aldred, *op. cit.*, p. 87.

¹³ Tydesley, *op. cit.*, p. 131.

¹⁴ Aldred, *op. cit.*, p. 240.

Atunci leii ies din bârloguri,
Și șerpii mușcă
Universul e învăluit în tăcere,
Iar creatorul lui se odihnește-n zare.
Luminos e pământul când te ridici la răsărit.
Când strălucești ca Aton, lumină a zilei,
Alunghi întunericul;
Când îți trimiți razele,
Cele Două Țări sunt
cuprinse de bucurie,
Când îi trezești.
Îți spală trupul, își pun veșminte,
Ridică brațele să-ți slăvească zorii.
În lumea întreagă fiecare se pune pe treabă,
Vitele se așează la pășunat,
Păsările zboară în ținuturile lor mustinde,
Cu aripile-ntinse pentru a te slăvi.
Oile zburdă,
Înaripatele zboară,
Totul se însuflețește când tu strălucești peste lume.
Bărcile urca și coboară pe firul apei.
Toate drumurile se închid când te arăți,
Peștii din râuri țâșnesc către tine,
Razele tale se cufunda în marea cea mare și verde.
Dătător de sămânța femeii,
Dătător de sămânță bărbatului,
Dând viață fiului în trupul mamei,
Mângâindu-l ca sa nu mai plângă,
Îi porți de grijă chiar și-n pântecel mamei lui,
Îi dai suflarea să-și însuflețească orice faptă!
Când iese din trupul mamei sale
Încă din ziua când vine pe lume,
Îi deschizi gura sa grăiască,
Și ai grijă să nu ducă lipsă de nimic.

Când puiul prinde a piui în găoace,
Îi dai suflarea sa trăiască,
Iar când l-ai adus până în clipa
În care coasa se sparge,
Iese din ou,
Și piuie din toate puterile
Merge pe picioarele sale
De-ndată ce iese de-acolo
Lucrările tale sunt nenumărate!
Ne rămân tănuite.

O, zeu unic, cu puteri unice.
 Ai creat pământul după inima ta
 Tu singur
 Oamenii,
 vite mari și mici,
 Tot ce este pe pământ
 Tot ce mișcă.
 Toate câte sunt în văzduh.

Tot în această perioadă, Amenophis IV și-a schimbat numele în Akhenaton ("Cel care îl slujește pe Aton") și a abandonat vechea capitala Teba clădind o alta la 300 de km pe malul estic al Nilului¹⁵. Regele nu a suportat să vadă inscripționat vechiul său nume, motiv pentru care a ordonat să fie șters de pe toate inscripțiile existente. Alături de soțul ei și Nefertiti și-a schimbat numele în Neferneferuaten-Nefertiti. Noua capitală a primit numele de Akhetaton ("Orizontul zeului soare", astăzi Tel-el marna)¹⁶. Pentru vechii egipteni *akhet* era regiunea de unde zeul soare reieșea în urma căderii nopții (*Duat*), renăscându-se în fiecare zi. Locația aleasă pentru noua capitală era un sit neatins format dintr-un deșert înconjurat de stânci calcaroase în care au fost săpate o serie de stele care au servit drept hotare. Textele de aici datează din anii V, VI, și VIII ale domniei lui Akhenaton și descriu planul orașului Akhetaton, dezvăluind principalul obiectiv al faraonului de a construi un oraș dedicat venerării lui Aton. Din fericire există și detalii asupra modului în care faraonul a delimitat noul oraș. Una dintre inscripții menționează că: *Anul 6, a patra lună a celui de-al doilea anotimp, ziua 13 . . . În această zi Regele se afla în orașul lui Aton . Și a făcut o mare jertfă către Aton, constând din pâine, bere, boi cu coarne, animale, vin, varietăți de tămâie și toate ierburile divine în această zi a delimitării orașului Orizontului*¹⁷.

Mai mult decât atât faraonul a făcut un jurământ în fața zeului său, prin care se angaja că nu v-a părăsi niciodată granițele orașului său sfânt. În felul acesta, faraonul s-a abătut de la tradiția faraonică de a călători în jurul țării cu scopul de a supraveghea construcțiile și muncile agricole și a reușit să își reducă considerabil prestigiul în fața oamenilor de rând. Conform descoperirilor recente se pare însă că doar clasa superioară s-a convertit religiei faraonului, marea majoritate a populației a continuat să se închine zeilor tradiționali¹⁸. Mai mult decât atât noul cult nu avea nimic în comun cu structura tradițională a societății egiptene, oamenii au continuat să trăiască conform vechilor tradiții religioase, rugăciuni către Amon au fost descoperite chiar în orașul muncitorilor de la el-Amarna. Această răspândire a religiei

¹⁵ R. Morkot, *The Egyptians: an introduction*, New York, 2005, p. 123.

¹⁶ N. Achimescu, *Istoria și filosofia la popoarele antice*, Iași, 1998, p. 48.

¹⁷ Weigall, *op. cit.*, p. 82.

¹⁸ W. Christensen, *Empire of Ancient Egypt*, New York, 2009, p. 50.

populare în Noul Regat indică faptul că printre oamenii de rând preocupările religioase erau de bază și nu la nivel metafizic¹⁹.

Această nouă religie este considerată de către cercetători drept prima contra-religie din istoria umanității. Două aspecte ale revoluției religioase întreprinse de faraonul Akhenaton sunt extrem de surprinzătoare: rapiditatea și radicalismul ei, împreună cu încercarea de a eradica orice urmă a existenței acesteia după moartea regelui. Mulți au corelat reformele religioase ale lui Akhenaton cu problemele de natură economică care au apărut între rege și preoțimea cultului lui Amun de la Teba, care conform cercetărilor și-ar fi sporit enorm averea în urma campaniilor Tutmoside. Creșterea influenței politice a preoțimii și faptul că nu răspundeau conducerii civile ale statului, au făcut ca Egiptul să ajungă stat în stat. O altă teorie însă, elaborată de egiptologul american Henry Breasted, se bazează pe ideea că politica imperialistă a regilor Tutmosizi a provocat o schimbare drastică a viziunii egiptene asupra lumii. Existența popoarelor atât de diferite care au intrat în contact cu lumea egipteană a provocat o criză în existentul mentalul religios, îndreptat către imaginea lumii politeiste. Noua viziune ecumenică își găsește expresia religioasă în ideea că zeul-soare este creatorul și susținătorul lumii.

Cel de-al doilea aspect important al reformei religioase este fără dar și poate dispariția ei în totalitate din mentalul colectiv al civilizației egiptene. Nici măcar faimosul Imn către Aton sau alte dedicații din această perioadă nu și-au lăsat amprenta asupra imnurilor târzii dedicate soarelui. În Egipt religia monoteistă a murit fără testament. Nu a existat nici o tradiție care să supraviețuiască și nici un istoric al recepționării ei. Între cca. 1340 a. Chr. când imnul a fost așezat în mormântul lui Ay și 1884 e.n. când egiptologii l-au fost prezentat publicului nimeni nu a știut de existența lui. Revelația oferită de Akhenaton în scrierea sa nu ține de legea morală sau de o acțiune istorică, ci din convingerea că întreaga lume fie ea văzută sau nevăzută, în deplinătatea ei, este produsul luminii și a timpului, deci prin urmare a soarelui. Viziunea faraonului a reprezentat o mare inovație în lumea antichității și poate fi considerat atât un filosof cât și un iconoclast. Numărul enorm de temple tradiționale, culte, rituri și festivaluri, mituri, imnuri și imagini au fost înlocuite de un număr mic de imnuri ce slăveau noua religie, un cult puritan lipsit de magie și simbolism sau de prezența masivă a familiei regale. Însă textele care reprezentau noua dogmă religioasă se află la stadiul lor inițial. Cu religia atoniană nu există o tradiție, recepție, redactare, modificare, adaptare sau interpretare²⁰.

¹⁹ N. Grimal, *A history of Ancient Egypt*, Oxford, 1988, p. 230.

²⁰ J. Assmann, *Mind of Egypt*, New York, 2008, p. 214.

Programul edilitar si arta amarniană

Domnia lui Amenophis al IV-lea a început cât se poate de inocent, prin implementarea unui program de construire a diferitelor temple închinat zeului Aton în Teba, Memphis și Heliopolis. Nimic neobișnuit din acest punct de vedere, fiecare faraon în momentul urcării pe tronul Egiptului era așteptat să își demonstreze pietatea prin construirea de noi temple, de multe ori dedicate în special zeităților spre care acesta simțea o afinitate personală. În tot acest timp, mormintele și stelele nobililor și sfetnicilor apropiați ai faraonului decorate în primii ani ai domniei au continuat să recunoască și alți zei pe lângă Aton, printre numele zeilor atestați era inclus Osiris, Anubis, Hathor, Thoth, Isis și bineînțeles Amon²¹.

Pentru a-și celebra jubileul, Akhenaton a construit mai multe temple închinat lui Aton. În estul complexului de temple de la Karnak a construit impresionantul templu *Gem-Pa-aten* („S-a găsit discul solar”) și templul său anexă *Hwt-Benben* (palatul pietrei *Benben*). Orientat spre orizontul estic și nu cel vestic simbolizează cum faraonul și-a întors spatele către Amon. Marele templu dedicat lui Aton avea cca. 270 metri lățime și 760 m lungime și era înconjurat de imense platforme menite ofrandelor.

Începând cu perioada lui Tuthmosis III, estul Karnakului a reprezentat situl unui contra-templu unde zeul soarelui ce răsare, Re-Horakhty, a fost venerat în forma de dimineață a zeului Amun-Re. Aici exista de asemenea și o capelă închinată venerării regelui. Prin adăugarea la acest contra-templu și capelă menită venerării faraonului a noii sale construcții, Akhenaton a reușit să combine cultul regelui reprezentat prin Aton cu vechea manifestare a discului solar, Re-Harakhti. Aceste două temple au fost din păcate distruse în antichitate, însă se poate observa pe unele blocuri de piatră refolosite ale templului *Hwt-Benben*, regina Nefertiti îndeplinind rolul de preot al regelui și ajutată de fiica ei cea mare Meritaten.

Primele temple închinat lui Aton la Karnak au slăvit o identitate fundamentală între rege și zeu. Repertoriul bogat al formelor pe care alte temple le-au folosit pentru a reprezenta manifestarea divinului au fost drastic reduce. Nici un concept înafara zeului Aton nu a fost permis, iar singura reprezentare artistică a zeului era discul solar. În forma cea mai strictă a noii religii, singura imagine pământească a lui Aton era regele. Aflat în palatul său, faraonul ținea locul statuilor divinității din sanctuare. Mai mult decât atât, regele era adorat și în altare domestice, unde stele și statuile dedicate lui serveau drept înlocuitor a lui Aton²².

Noul oraș al regelui fost construit în totalitate din cărămidă și a reprezentat mai degrabă un loc de cult închinat lui Aton, profetului și familiei sale. Inscriptiile de pe intrarea în mormintele de piatră ale funcționarilor săi indică numele și funcțiile celor care și-au stabilit reședința

²¹ Murnane, *op. cit.*, pp. 42-43.

²² A. Dieter, *Temples of Ancient Egypt*, New York, 1998, p. 181.

la Akhetaton. Printre aceștia se număra personalul sanctuarului dedicat lui Aton, împreună cu marele preot Meryre, supraveghetorul bovinelor, al palatului și haremului, medicul personal al faraonului, primarul împreună cu administrarea orașului și nu în ultimul rând un număr impresionant de scribi, arhitecți, artiști și ofițeri.

Capitala nou construită era formată din Orașul Central (conținea templele dedicate lui Aton și clădirile oficiale), Suburbia nordică (zonă rezidențială) și orașul din partea nordică (o zonă specială în care erau amplasate reședințele private și palatele regelui). Nucleul orașului Akhetaton era Orașul Central, echivalentul termenului *Insula lui Aton* menționat pe stele din apropierea capitalei. Clădirile componente erau alinuate cu *wadi*, astfel încât să poată fi raportate simbolic la această caracteristică naturală a zonei. Deși distruse, ruinele Orașului Central indică o aglomerare de clădiri regale și religioase decorate extensiv pentru a exprima dedicația orașului către discul solar. Nenumărate colonne de piatră poartă numele lui Akhenaton, Nefertiti și Aton. Cele două temple dedicate lui Aton dominau Orașul Central. Există o mare diferență între noua arhitectură din perioada amarniană și cea a predecesorilor lui Akhenaton întrucât templele dedicate zeității solare erau deschise. În jur de opt sau nouă ani au fost necesari transformării regiunii în ceea ce avea să fie unul dintre cele mai impunătoare și spectaculoase orașe din lumea antică. Pe lângă templele și clădirile publice, orașul a fost împânzit de numeroase palate înconjurare de grădini fermecătoare. Palatul închinat lui Ay a fost unul extrem de pretențios conținând în jur de trei curți interioare, nenumărate dormitoare, sală de mese, iar restul camerelor adăposteau diferite instrumente muzicale.

Palatul lui Akenaton nu este foarte clar înfățișat pe pereții mormintelor însă porțiuni ale acestuia au fost descoperite în urma săpăturilor arheologice de la Amarna. Asemenea clădirilor rezidențiale ale perioadei era aerisit și construit din cărămidă. Pereții, tavanul și podeaua erau acoperite cu picturi extraordinar de frumoase. Tavanul era susținut de piloni delicați erau fie incrustați cu sticlă colorată și piatră fie împodobiți cu viță de vie și liane pictate. Nici sculptura din această perioadă nu era mai prejos. În mormântul lui Huya există o reprezentare al unui artist pe nume Auta care este înfățișat în studioul său cum aduce ultimele retușuri unei statuete ce o reprezenta pe prințesa Baketaton, sora faraonului. Spre deosebire de poza convențională a vechilor lucrări, atitudinea tinerei prințese este cât se poate de relaxată și grațioasă. Într-una din mâini aceasta ține o rodie pe cale de a o ridica la buze. Lucrări precum acestea sunt memoriale permanente ale domniei lui Akhenaton. Printre cele mai faimoase busturi egiptene descoperite se află fără îndoială cel al reginei Nefertiti care în prezent se află la muzeul din Berlin.

Săpăturile arheologice începute la începutul anilor 1920 pe situl orașului dezvăluie ruinele palatelor și grădinilor de altă dată. Una dintre grădinile închinare lui Aton era formată din două incinte înconjurare de ziduri. Intrarea în prima incintă se făcea printr-un coridor format din 36 de

coloane urmate de un mic lac artificial așezat printre copaci și diferiți arbuști ale căror rădăcini plantate în pături de pământ adus de pe malurile Nilului pot fi încă observate. Se pare că acest lac a fost umplut cu pești iar rădăcinile și resturile vegetale descoperite aparțin florilor de lotus și nuferilor. Într-o parte a acestei incinte se pare că ar fi existat o serie de clădiri menite să adăposteze diferite animale domestice precum vite, oi, rațe, ș.a.m.d. , descrise în imnurile lui Aton preaslăvind zeul solar. În cea de a doua incintă se află un lac mult mai întins înconjurat de grădini și care avea un mic chei. În grădini erau construite mici Kiosks, iar lângă acestea pivnițe pentru vin unde au fost descoperite borcane de vin sigilate pe care se menționa data și calitatea lui („Vin foarte bun”). În apropierea acestora se afla un drum ce ducea către un alt lac, de această dată foarte mic în mijlocul căruia se afla o insulă pe care era construită o casă de vară²³.

Odată instalat în noua capitală, Akhenaton a fost în măsură să încredințeze administrația și organizarea orașului către unul din nobilii săi de încredere și astfel liber să își îndrepte atenția spre alte probleme de natură internă precum convertirea populației spre noua religie. Nici un alt supus nu a fost în totalitate adeptul învățăturilor faraonului decât Meryre căruia regele i-a acordat titlul de „Mare Preot a lui Aton în Orașul Orizontului lui Aton”. Din nefericire există puține aspecte cunoscute ale carierei lui Meryre, însă pe pereții din mormântul său săpat în dealurile din spatele orașului se află imagini ce ilustrează evenimente din viața acestuia și a regelui. Una dintre aceste imagini înfățișează investitura lui Meryre în funcția de Mare Preot. Alături de acesta se află faraonul împreună cu soția și una dintre fiicele acestora²⁴.

Inovațiile în ceea ce privește arta sunt la fel de surprinzătoare ca cele aduse în domeniul religios. Naturalismul în arta Regatului Nou era în curs de dezvoltare însă niciodată nu a fost aplicat familiei regale. În această perioadă, aptitudinile dezvoltate ale artiștilor curții lui Akhenaton îl reprezentau pe acesta împreună cu familia sa în cele mai simple și naturale poze. Într-una din scene, faraonul leagănă pe una dintre fetele lui în timp ce alte două încearcă să se urce pe mama lor. O altă scenă o înfățișează pe Nefertiti stând pe genunchiul lui Akhenaton²⁵.

Faraonul este de cele mai multe ori reprezentat neidealizat. Repertoriul artei amarniene ne familiarizează cu apariția efeminată a tânărului bărbat: capul alungit, buze cărnoase, ochii înclinați, lobii urechii prelungiți, maxilar proeminent, umeri înguști, burtă, șolduri și coapse enorme. Akhenaton nu a fost singurul reprezentat în această manieră, Nefertiti și copiii ei sunt înfățișate având craniul alungit. Bek, Sculptorul Șef al lui Akhenaton este de asemenea înfățișat cu sâni căzuți și burtă proeminentă. Bek susține pe una din stele că a fost instruit de către faraon să reprezinte ceea ce vedea cu adevărat. Orișicum, chiar și în perioada

²³ Weigall, *op. cit.*, pp. 181-182.

²⁴ *Ibidem*, p. 138.

²⁵ *Ibidem*, p. 72.

amarniană au existat diferite stadii în care regele și familia sa au fost înfățișați în funcție de versiunile artistice. La începutul domniei sale, faraonul a fost reprezentat cu o anumită formă a corpului. Este posibil ca acesta să nu fi avut ocazia să dezvolte forma artistică asociată perioadei în cauză. În perioada Sculptorului Bek, forma idiosincronică asociată regelui a evoluat. În ultima perioadă a domniei sale, când Bek este înlocuit de Thutmes (Djhutmose), faraonul este înfățișat într-o manieră ce tinde spre normalitate însă păstrează forma craniului alungit prezent încă de la începutul domniei. Thutmes a creat unele dintre cele mai frumoase reprezentări ale familiei regale, incluzând faimosul bust a lui Nefertiti. Regina poartă o coroană albastră cu calotă plată, împodobită cu panglici de aur ale căror incrustații reflectă culorile colierului său. Nu se poate observa nici un fir de păr sub coroana acesteia, se pare că Nefertiti s-a ras în cap. Ea are însă fața simetrică și pielea roz-brună, buze roșii maronii și sprâncene arcuite delicat. Spre deosebire de această reprezentare târzie a reginei, la începutul domniei lui Akhenaton ea a căpătat o siluetă în formă de pară cu abdomenul rotund, șoldurile mari, coapse robuste și fund proeminent. Prin aceste detalii faraonul dorea să accentueze fertilitatea femeilor din familia sa. După mutarea în noua capitală, fața reginei devine rotundă, bărbia pătrată iar trupul ei are o formă feminină mai puțin exagerată²⁶.

Revoluția culturală și religioasă a lui Akhenaton se pare că a fost una extrem de personală și strâns legată de percepțiile religiei lui Aton și convențiile artei amarniene. În materie de religie accentul era pus pe calitatea soarelui de a susține viața și pe reprezentările naturaliste de adorare de pe pereții clădirilor din Amarna²⁷. Se pare că diferențele dintre arta tradițională și cea amarniană nu se bazează pe schimbarea principiilor reprezentărilor folosite de către artiști. Multe dintre aceste schimbări rezultă mai degrabă din elevarea zeului Aton în poziția de zeitate unică. Eliminarea zeităților tradiționale a coincis și cu eliminarea temelor iconografice din morminte și temple. Multe dintre aceste teme au fost reinterpretate pentru a se potrivi cultului implementat de Akhenaton.

Conflictul cu preoțimea tradițională

O societate inviolabilă care a subliniat dintotdeauna statutul ei neschimbător nu se poate acomoda cu ușurință unei noi ordine manifestată prin vulgarizarea și înstrăinarea formelor de bază ale expresiei sale. În teorie, conflictul dintre tradiționaliști și moderniști se pretează a fi criza acestei culturi. Un asemenea conflict este posibil să fi fost baza antagonismului dintre Hatshepsut și Tutmosis III. Conservatorismul nu poate supraviețui cu ușurință gloriei victoriilor militare și ale creșterii bruște a bogăției și puterii forțelor conducătoare egiptene. Astfel, degradarea preaiubitului sistem

²⁶ Tyldesley, *op. cit.*, pp. 127-128.

²⁷ *The Britannica Guide to Ancient Civilizations, Ancient Egypt from Prehistory to the Islamic Conquest*, New York, 2010, p. 69.

egiptean este vizibilă în perioade de prosperitate, mai precis între bătălia de la Megido (1468 î. Hr.) și moartea lui Amenofis III (1375 î. Hr.)²⁸.

În momentul în care Tutmosis III a cucerit Megido, o cantitate impresionantă de argint, turcoaz, lapis lazuli și averile a 330 de prinți a intrat în posesia Egiptului²⁹. Tributul, prada și comerțul ce a urmat în urma campaniilor acestuia au umplut visteriile Regatului Nou. Însă tributul din afara statului a creat probleme de natura internă. Deoarece zeul suprem al statului, Amon-Re era responsabil de victoriile întreprinse, o parte din prada și tributul primit intra în posesia templelor acestuia sau mai precis, în mâinile preoțimii. Cum averea și influența lor era în creștere, cea a faraonului era diminuată³⁰. Când în cele din urmă conflictul ireconciliabil și violent a izbucnit în epoca amarniană, opozițiile nu se aflau în postura de simpli conservatori și moderniști sau izolaționiști și imperialiști mitari.

Preoțimea a prosperat până în anul 1379 a. Chr., când Amenofis IV a început să se opună cultului zeului Amon și a creat un nou cult solar. După ce a domnit cinci ani la Teba, Akhenaton a acționat drastic împotriva preoțimii lui Amon, construind o nouă capitală pe situl ce astăzi poartă numele de Tel el-Amarna. Noile temple închinat lui Aton, erau temple deschise. Pentru o perioadă, Akhenaton și familia sa au prosperat în noua capitală, iar faraonul a intensificat lupta împotriva cultului lui Amon. El a ordonat ca numele zeului să fie șters de pe toate monumentele egiptene. Se pare că în acest conflict între preoțimea tradițională și faraon, mama acestuia, regina Ty, era simpatizanta cultului Amon-Re.

Alături de faraon putem observa o coaliție formată din bărbați parveniți descendenți din familii modeste dar care s-au ridicat în noua mișcare revoluționară. Vechile familii conducătoare și-au predat funcțiile înalte în momentul apariției frământărilor interne. Acest lucru însemna că vechea birocratie civilă era de partea preoțimii lui Amon iar faraonul a fost nevoit să găsească noi personaje care să le ocupe funcțiile. Un lucru interesant poate fi observat în detrimentul armatei care surprinzător, se pare că a fost de partea regelui³¹. În acest caz, motivele aderării generalului Haremhab la revoluția faraonului nu pot fi cu adevărat cunoscute. Acțiunile acestuia puteau fi rezultatul fie loialității soldatului fie dorinței armatei de a triumfa asupra birocratiei și a preoțimii.

În cadrul istoricilor au fost elaborate nenumărate opinii vizând personalitatea controversată a lui Akhenaton. Unii istorici l-au înfățișat pe acest faraon drept un idealist reformator, poet vizionar și conducător inspirat de noua și radicala idee a zeului unic. Prin această viziune, Akhenaton a promovat monoteismul și a pus capăt elitismului și provincialismului politeismului tradițional. A inspirat totodată etica monoteistă a iudaismului și monoteismul universal al creștinismului de mai

²⁸ Wilson, *The culture of Ancient Egypt*, Chicago, 1951, p. 260.

²⁹ Piatră semiprețioasă rară prețuită pentru culoarea sa albastră intensă.

³⁰ *Life magazine* *Prideux*, 1968, p. 35.

³¹ Wilson, *op cit.*, p. 207.

târziu. Faraonul a fost de asemenea un vizionar în materia relațiilor internaționale, reușind să lărgescă politica externă implementată de tatăl său prin consolidarea relațiilor diplomatice. În contrast cu predecesorii săi Tutmosis III și Amenofis II care a căror politică externă era bazată pe o expansiune militară agresivă în Palestina, Siria și Nubia, Akhenaton a folosit o strategie bazată pe alianțe matrimoniale care a definit sfere de influență capabile să mențină echilibrul de putere între Hitiți, Mitani și Babilonieni. Când era însă necesar, regele nu a ezitat să folosească forța împotriva rebeliunilor din Nubia.

O mare parte a istoricilor contemporani susțin însă că Akhenaton era pe departe un reformator sau poet vizionar. El este văzut drept un oportunist politic care în mod cinic a promovat zeul Aton la rangul de zeitate unică, în scopul de a distruge puterea economică și politică dobândită de preoțimea cultului lui Amon. Prin suprimarea cultului lui Amon și înființarea unei noi religii centrată pe rege ca fiul unicului zeu Aton, faraonul a încercat de fapt să reclădească monarhia bazată pe dreptul divin.

Alți istorici îl privesc însă pe Akhenaton drept un „rege nebun” a cărui monoteism radical făcea parte din megalomania produsă de deteriorarea mintală. În final, există critici care îl văd pe Akhenaton într-o postură diferită de cea a unui oportunist politic sau conducător nebun. Noua teorie îl plasează pe faraon în categoria fanaticilor religioși determinat să își impună viziunea sa religioasă fără a ține cont de impactul distructiv al monoteismului asupra societății și culturii egiptene. Moștenind un imperiu stabil din punct de vedere politic și economic, Akhenaton și-a devotat o mare parte din timpul și energia sa intereselor personale care includeau viața familială, artele și relația strânsă cu zeul său.

Cele trei opinii, care îl consideră pe Akhenaton fie un oportunist, fie un bolnav mintal sau fanatic religios nu se exclud reciproc. Impunerea monoteismului său unei civilizații care a tolerat existența unui număr foarte mare de zeități poate fi produsul tuturor celor trei interpretări³².

Sfârșitul domniei

Ultimii ani ai domniei lui Akhenaton aduc mare suferință familiei regale. Ciurma făcea ravagii în Orient iar apropierea Egiptului de coasta Levantului împreună cu traficul intens creat de soldați, diplomați, comercianți și sclavi au crescut șansele de răspândire a epidemiei. Meketaten, cea de a doua fiica a lui Akhenaton a fost răpusă de boală, iar familia a fost nevoită să o înmormânteze corespunzător tradiției. Și alți membrii ai familiei regale au decedat în această perioadă. Mama lui Akhenaton, regina Tiye apare pentru ultima dată în timpul anului 14 când este înfățișată alături de fiul ei vizitând templul din Akhetaton. Moartea acesteia

³² A. Blumberg, *Great leaders, great tyrants? Contemporary views of world rulers who made history*, Londra, 1995, pp. 3-4.

nu este consemnată și nu știm unde a fost înmormântată, însă o șuviță de păr a fost păstrată într-un sicriu mic pe care este gravat numele ei și se afla printre obiectele funerare ale lui Tutankhamon. Cele trei mezine ale familiei au dispărut din peisaj după anul 12, iar în jurul anului 14 se pare că și Nefertiti a dispărut.³³ Teoriile emise, susțin că aceasta a decedat sau a devenit coregenta soțului ei sub numele de Neferneferuaten Ankh(et)kheperura. Ultima din teorii susține că de fapt, Nefertiti a fost izgonită de către Regina Tiy în momentul în care aceasta a venit la Amarna³⁴. După dispariția lui Tiy, a lui Nefertiti și a lui Kiya, Meritaten a devenit marea soție a regelui, numele său fiind scris acum în cartuș. Faima ei s-a răspândit dincolo de granițele Egiptului, ceea ce l-a făcut pe regele Babilonului să îi trimită daruri. În acest timp, în complexul de temple de la Amarna, numele lui Meritaten era gravat peste cel al răposatei Kiya, în timp ce multe dintre portretele acesteia erau transformate în portrete ale lui Meritaten³⁵.

Data exactă și motivul decesului faraonului Akhenaton nu este cunoscut cu exactitate însă moartea sa a avut loc în timpul anului 17 al domniei. Se pare totuși că sănătatea regelui nu era într-o stare bună întrucât s-a grăbit să își termine construcția mormântului său, undeva în dealurile din spatele capitalei. Construirea mormântului a fost însă sistată odată cu moartea fiicei sale în vârstă de aproximativ nouă ani³⁶.

Moartea sa a lăsat în urmă un număr de succesori care au fost nevoiți să facă față unei națiuni divizate și unui imperiu neliniștit³⁷.

Bibliografie:

- Achimescu N., *Istoria și filosofia la popoarele antice*, Iași, 1998.
 Aldred C., *Akhenaten king of Egypt*, New York, 1991.
 Aldred C., *Egypt: The Amarna Period & the End of the Eighteenth Dynasty* în *Cambridge Ancient History*, vol. II.2 - *Middle East & Aegean Region*, Cambridge, 2008.
 Assmann J., *Mind of Egypt*, New York, 2002.
 Avery S., *Akhenaten, King of Egypt*, A. Blumberg, *Great leaders, great tyrants? Contemporary views of world rulers who made history*, Londra, 1995.
The Britannica Guide to Ancient Civilizations, Ancient Egypt from Prehistory to the Islamic Conquest, 2010 New York.
 Reeves N., *Akhenaten: Egypt's false prophet*, Londra, 2005.
 Christensen W., *Great Empires of the Past. Empire of Ancient Egypt*, New York, 2005.

³³ Redford, *op. cit.*, p. 186.

³⁴ Hawass, *op. cit.*, p. 53.

³⁵ Tydesley, *op. cit.*, p. 136.

³⁶ Weigall, *op. cit.*, pp. 193-194.

³⁷ Murnane, *op. cit.*, p. 10.

- James T. G. H., *Egypt: From the expulsion of the hyksos to Amenophis I*, în *Cambridge Ancient History Vol. II.1, History of the Middle East and Aegean region c. 1800-1380 B.C.*, Cambridge, 2008.
- Christensen W., *Empire of Ancient Egypt*, New York, 2009.
- Hayes W. C., *Egypt: Internal Affairs from Tuthmosis I to the death of Amenophis III*, în *Cambridge Ancient History Vol. II.1, History of the Middle East and the Aegean Region c. 1800-1380 B.C.*, Cambridge, 2008.
- Clayton P. A., *Cronica faraonilor*, București, 1994.
- Hurley T., *HSC Antiquity 2*, Oxford, 2008.
- Grimal N., *A history of Ancient Egypt*, Oxford, 1988.
- Redford D. B., *Akhenaten, the heretic king*, New Jersey, 1998.
- Weigall A., *The life and times of Akhnaton*, Londra, 1923.
- Dieter A., *Temples of Ancient Egypt*, New York, 1998.
- Silverman D. P., *Akhenaten and Tutankhamun: revolution and restoration*, Philadelphia, 2008.
- Hart G., *Egyptian Gods and Goddesses*, New York, 2005.
- Morkot R., *The Egyptians: an introduction*, New York, 2005.
- Thomson J., *A history of Egypt: from earliest times to the present*, New York, 2008.
- Tyldesley J., *Cronica Reginelor Egiptului, de la primele dinastii la moartea Cleopatrei*, București, 2006.
- Wilson J. A., *The culture of Ancient Egypt*, Chicago, 1951.
- Prideux T., *Ancient Egypt: The sudden thirst for Empire*, în *Revista Life* 31 mai, New York., 1968.
- Hawass Z., *Silent Images: Women in Pharaonic Egypt*, Cairo, 1995.
- Melissen J., *Innovation in diplomatic practice*, New York, 1988.
- Petrie W. M., *Syria and Egypt. From the Tell el Amarna Letters*, London, 2003.